

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl : 1967

Cilt : XV

Yayın Komisyonu :

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN, *Dekan*

Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, *Başkan*

Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU

Prof. M. Tayyib OKIÇ

Doç. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU

Doç. Dr. Bahriye ÜÇOK

Mustafa FAYDA, *Sekreter*

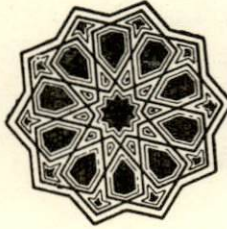
Yıl : 1967

Cilt : XV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

№ : XV

№ : LV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARİHİNDE YER ALAN YAZARLAR

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1968

İ Ç İ N D E K İ L E R

Fevziye Abdullah TANSEL, <i>Seyyid 'Aziz Mahmud Hudâyi..</i>	1
Doç. Dr. Talât KOÇYİĞİT, <i>I. Goldziher'in Hâdisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi .....</i>	43
—, <i>Mevzû Hadislerin Zuhuru .....</i>	57
Doç. Dr. Necati ÖNER, <i>Klasik Mantukta Modalite.....</i>	69
Doç. Dr. Cavit SUNAR, <i>Heraklit ve Oluş Meselesi .....</i>	87
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>'Abdurrazzâk İbn Hemmâm ve Tefsiri .....</i>	99
—, <i>Vücûhu'l-Kur'âna Dâir Bilinmiyen Yeni Bir Eseri .....</i>	113
Osman KESKİOĞLU, <i>Türkiye'de Matbaa Te'sisi ve Mushaf Basımı .....</i>	121
Doç. Dr. Yaşar KUTLUAY, <i>İbâdilere Ait Bazı Metinler .....</i>	141
Doç. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU, <i>İbn Bâcce ve Felsefesi.....</i>	151
Dr. Hüseyin ATAY, <i>İslâmda Olgun İnsan (İnsan-ı Kâmil) .....</i>	155
Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, <i>Tunusta Hâkimiyetin Dayılardan Beylere Geçişi .....</i>	173
Doç. Dr. Katherina MOMMSEN, Çev. Beyza MAKSUDOĞLU, <i>Goethe ve İslâm .....</i>	187
<u>Kitap Tanıtma ve Tenkitleri :</u>	
<i>The Kurrah Papyri from Aphrodito in the İnstitute (Dr. Hüseyin Atay) .....</i>	213

—, <i>The Rise of the North Arabic Script and its Kuranic Development With a full Description of the Kuran Manuscriptis in the Orientale Institute</i>	219
—, <i>Studies in Arabic Papyri I</i>	
<i>al-Arab fi Hazaratihim ve Sakafetihim ila Ahiri'l-Asri'ul-Emeviyyi</i> (Mustafa Fayda)	225

VÜCÛHU'1—KUR'ÂNA DÂİR BİLİNMIYEN YENİ BİR ESER

Doç. Dr. İSMAİL CERRAHOĞLU

Kur'ânı Kerimde, çeşitli manalarda kullanılan müsterek lafızların mevcut olduğu görülür. Bir kelimenin bir âyette ifade ettiği mana ile, yine aynı kelimenin diğer âyetlerde ifade ettiği anlamlar aynı olmamaktadır. İşte biz buna, tefsir ilminde "vücûh" deriz. Bunun aksine, yani çeşitli bir çok kelimenin, aynı manayı ifade etmesine de "nezâir" denir.

Kur'an-ı Kerimin iyi anlaşılması ve bilinmesi için, tefsir ilminde bilinmesi lâzım gelen mühim hususlardan biri de şüphesiz "vücûh ve nezâir" dir. İbn Abbasdan rivayet edildiğine göre, Ali b. Ebi Tâlib onu, Hâricilerle münakaşa ve onları ikna etmek için gönderdiğinde, ona şu hususu tenbih etmeyi ihmal etmemiştir: "Onlarla münakaşa ederken delil olarak, Kur'ânı kerimi hüccet gösterme, çünkü onda, bir çok manaları ihtiva eden, zû vücûh, kelimeler vardır. Yalnız sünnet ile fikirlerini teyid et"¹.

Kaynaklar, vücûhu'l-Kur'ana dâir ilk asırlardan itibaren , eserler yazıldığını kaydediyorlarsa da, bu ilk asırlardaki eserlere, kütüphanelerde rastlayamamaktayız. Kâtib Çelebî vasıtasıyla, İkrime (Ö. 105/723) ve Ali b. Ebi Talha (Ö. 143/760) nın bu sahada birer eser yazdıklarını öğrenmekteyiz.² Fakat bu hususta, diğer kaynaklarda herhangi bir bilgiye tesadüf edilememiştir. Hemen hemen bütün kaynaklar, Mukâtil b. Süleyman (Ö. 150/767) nın, bu alanda bir eser telif ettiğinde ittifak etmektedirler³. Maalesef, onun el-vücûh ve'n-nezâir adlı eserine bugün sahip değiliz⁴.

1 Es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an, Kâhire (Matbaatu'l-Hicâzî) I. 142.

2 Kâtib Çelebî, Keşfuzunûn, İstanbul 1941 - 1943, II. 2001.

3 İbnu'n-Nedim, el-Fihrist, Mısır (Matbaatu'r-Rahmaniyye), s. 254; Bedruddin ez-Zerkeşi, el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an, Mısır 1376 - 1378/1957 - 1959, I. 102; el-İtkân I. 142; Keşfuzunûn. II. 2001.

4 İsmail Paşa el-Bağdâdî, Hediyetü'l-Arifin Esmâu'l-Müellifin... İstanbul 1951 - 1955, II. 470; Brockelmann, Geschichte der Arabischen Litteratur, Leiden 1944 - 1949, Supplementbände, Leiden 1937 - 1942, Suppl. I. 332.

Daha sonra bu sahada. eser veren, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen en-Nakkâş el-Mawsûlî (Ö. 351/962), Ebu'l-Huseyn b. Fâris (Ö. 395/1004), Ebû Ali ibnu'l-Bennâ el - Mukrî el-Hanbelî (Ö. 471/1078), Ebû Abdillâh Muhammed. b. Ali b. Muhammed el- Hanefî ed- Dâmegânî (Ö. 478/1085), Ebu'l-Hasen Ali b. Abdillâh b. Nasr ez-Zâgûnî el-Hanbelî (Ö. 527 / 1133), Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Ali el--Cevzî (Ö. 597/1201), Ebu'l-Fadl el-Abbas b. el-Fadl el-Ensâri, Ebu'l-Huseyn Muhammed b. Abdissamed el-Mısri gibi zevâtın isimleri zikredilmektedir¹.

Vücûh ve nezâir hakkında, islâmın II. ci asrından itibaren eserler yazılmış olduğunu, kaynaklardan öğrendiğimiz halde, bugün bu alanda, kütüphanelerde mevcûd olan eserlerin daha sonraki asırlara âit olduğunu görüyoruz. es-Suyûti, böyle bir hareketin çok erken başladığını, Mukâtilin kitabının baştarafında kaydettiğini söylediği merfu bir hadisten çıkarmaktadır. Bu haber şöyledir: "Kişi, Kur'an için çok vecihler olduğunu göremedikçe, hakiki bir fakih olamaz"².

Tunusda ikametim esnasında, doçentlik çalışmalarım için gittiğim tarihi el-Ûayravân şehrinde, Ukbe b. Nâfi camisinin kütüphanesinde Yahya b. Sellam (Ö. 200/815) ın tefsiri hakkında araştırma yaparken, bu zâtın torunu olan Yahya b. Muhammed. b. Yahya b. Sellam (Ö. 280/893)ın³ "Kitabu't-Tasârif" adlı eserine rastladım. Bu eserde, Kur'anı Kerimdeki muhtelif manaları ifade eden kelimeler açıklanmaktadır. Bu sahadaki eserlerin, elimizde mevcut olanları, daha muahhar zamanlara ait olduğundan, bu eski eser üzerinde durmak ve eseri tanıtmamızın faydalı olacağı kanaati belirdi.

1 Bu şahıslar hakkında bilgi için bkz. el-Burhân, I. 102; el- Itkân I. 142; Keşfuzzunûn II. 2001; Esmâu'l-Müellifin I. 68 - 69, 520 - 529, 696, Keza daha muahhar şahsiyetler için bkz. Brock. Suppl. II. 984. 986.

2 El-Itkân I. 142.

3 Yahya b. Muhammed b. Yahya b. Sellam 198/814 senesinde el-Kayravân şehrinde doğdu. Babasından ve diğer şahsiyetlerden ilim aldı. Babası ve dedesi gibi tefsir, hadis alanında çalışmış, fıkıh sahasında da Irak Ebû Hanife ekolünü müdafaa edenlerden olmuştu. İlim ve haya sahibi emin bir şahsiyet idi. Talebesi olan Ebu'l-Arab et-Temimi (Ö. 333 /945) hocasını tarif ederken "Onunla uzun sohbetim esnasında, onun bir defa öfkelenildiğini gördüm, çok mütevâzi, sâhîh ve sika bir kimse idi demektedir". İnsanlar, babasından sonra, kendisinden, dedesi olan Yahya b. Sallam'ın tefsirini rivayet ettiler. 280/893 senesinde el-Kayravanda vefat etti, el-Beleviyye mezarlığına, babasının yanına gömüldü. (Bkz. Ebu'l-Arab, Tabakâtu Ulamâyı Ifrkiyye, el-Cezâir 1332/1914. s. 38 - 39; İbn Nâci, Kitabu Ma'alimi'l-İmân , Tunis 1320, II. 130).

el-Kayravân şehrinin büyük câmisinde (Ukbe b. Nâfi') çok kıymetli yazma eserleri¹ ihtiva eden, küçük bir odada bulunan müellifin bu eseri. 211 - 1-404 ve 211 - 1 - 432 kayıt numaralarını ihtiva etmektedir².

Tam olarak elimizde bulunmayan bu eserin, ancak noksan iki cüz'üne sahip olmaktadır. Bu noksan iki cüz'ün tavsifini yaptıktan sonra, ondan örnekler vermeğe çalışacağız.

211 - 1 - 404: 404. cü sahifeden başlayıp 431. ci sahifede son bulan bu cüz, 280 x 175 mm ebadındadır. Deri üzerine, Kûfi-Mağribî karışımı bir hatla yazılmış olup, Sayın Üstad Hasan Hüsnî Abdülvahhab'ın bizzat bana söylediğine göre, bu yazı müellifinin asrına ulaşmaktadır. Buna göre, hicri III. cü asrın sonlarında yazıldığı anlaşılmaktadır. Satırlar 30 - 33 arasında değişmektedir. Kapak üzerinde (s. 404) "الاول من التصارييف ليحي بن محمد بن يحيى بن سلام" ibaresi okunmaktadır. Bu ibareden, eserin ilk cüz'ü olduğu anlaşılabilir. Bu ibare ile sona erdiğine göre birinci cüz'ün sonundan bazı varakların noksan olduğu anlaşılmaktadır.

211-1-432: Bu cüz de 432. nci sahifeden başlar 469. cu sahifede son bulur. 280 x 175 mm ebadında, deri üzerinde, kûfi - mağribî karışımı bir hatla yazılmış olup satırları 30 - 33 arasında değişmektedir. Kapak üzerinde "الرابع (s. 432) من التصارييف ليحي بن محمد بن يحيى بن سلام" ibaresini okunmaktadır. Bu ifadeden de, Yahya b. Muhammed b. Yahya b. Sellamın eserin 4. ncü cüz'ü olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu eserin kaç cüz olduğu hakkında bir bilgiye de sahip olamıyoruz. Eserin 2. ci ve 3. cü cüzlerinden bir ize rastlanamamıştır. Yalnız 4. ncü cüz'ün başlangıcındaki "بسم الله الرحمن الرحيم" (s. 433) "بقية تفسير الصلاح" ifadeden, 3 ncü cüz'ün sonunun "الصلاح" kelimesinin vecihlerini izah ettiğini, bitmeyen kısımlarının da, 4. cü. cüzde tamamlandığını anlamış oluyoruz.

1 Bu kütüphanede bulunan eserlerin hemen hemen hepsi deri üzerine yazılmış olup, yine ekserisi dağınık varaklar halindedir. Bu dağınık varaklar tahtadan veya mukavvadan yapılmış kutular içerisinde muhafaza edilmektedir. Mevcud olan eserlerin, bugünkü kütüphanecilik usullerine göre muntazam fihristleri bulunmadığından, ilim âleminin bunlardan istifadesi imkânsız gibidir. Yalnız Muhammed el-Bahlî en-Neyyâl'in 1963 senesinde neşrettiği el-Mektebetu'l-Asariyyatu bi'l-Kayravân adlı broşürü zikretmeden geçemeyeceğiz.

2 Bu rakamların neye delalet ettiğini, Kayravandaki müze müdürüne sordum. Bana, çekilen mikrofilimlerin sıra ve tasnif numaralarına ait olduğunu söyledi. Fakat, Tunus Millî Müzesinde bulunan mikrofilimlerde böyle bir tasnifin olmadığını gördüm. Bu kütüphanede bulunan dağınık varakların kaybolmalarını önlemek için sahife esasına göre 1 den itibaren numaralanmışlardır. Son numaralar, cüz parçasının başlamış olduğu sahifeyi göstermektedir.

211 - 1 - 404 nolu cüzden aldığımız “ هدى ” (s. 405 - 408) kelimesinin çeşitli âyetlerde, beyan, islâm dini, iman, dua, ma'rifet, emri Muhammed, rüşd Allah 'ın Resulleri ve Kitapları, Kur'an, Tevrat, tevfik, tevhid, sünnet, tevbe ıslah ve İlhâm gibi manalara geldiğini söylemekte ve bu hususda Kur'andan deliller vermektedir. Keza bu cüz içinde küfür (s. 408 - 409) şirk (s. 409), iman (s. 409), sevab (s. 410), fesad (s. 411), maraz (s. 411), meşy (s. 412) gibi daha pek çok kelimelerin çeşitli anlamları verilmektedir.

211 - 1 - 432 nolu cüzden aldığımız, taam kelimesinin (s. 450 - 451) insanların yediği şeyler, kesilecek hayvanlar, iyi balık ve içilecek şeyler olarak dört vechi bulunduğu, keza tâğût kelimesinin de (s. 444 - 445) şeytan, evsân, Ka'b b. el-Eşref manalarına geldiğini söyler ve bu manaya gelen âyetleri sayar. Bunlardan başka, emri bi'l-ma'rûf ve'n-nehyi ani'l-münker (s. 443 - 444) ersâha (s. 461) ve daha pekçok zû vücûh olan kelimelerin delalet ettiği manaları, içinde buldukları âyetlerle birlikte gösterir.

Bu bakımdan eser, gerek Tefsir ve gerekse islâm Hukuku yönünden ehemmiyeti hâizdir. Bu sahada çalışanlar, onun tamamını temin edip ortaya çıkarabilirlerse, ilim âlemine büyük bir hizmette bulunmuş olacakları şüphesizdir. Şimdi, bir fikir edinmek için, her iki cüzden aldığımız örnekleri aynen verelim.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الأول من تفسير القرآن مما اشتبهت أسماؤه و تفرقت معانيه.
تفسير هدى على سبعة عشر وجها :

الوجه الاول : هدى : يعنى بيان وذلك قوله فى البقرة « اولئك على هدى من ربهم¹ » يعنى على بيان من ربهم. قوله فى لقمان : « اولئك على هدى² » يعنى على بيان. وتصديق ذلك فى حم سجدة قوله : « وأما ثمود فهديناهم³ » يعنى بينناهم. وقال فى هل أتى « اناهدناهم السبيل⁴ » يعنى بينناهم السبيل. وقال فى لا اقسام : « فهديناه النجدين⁵ » يعنى بينناهم. وقال فى الاعراف « اولم يهدلذين يرثون⁶ » يعنى اولم يبين للذين يرثون الارض. وفى طه : « اولم يهد لهم⁷ » يعنى اولم يبين لهم ويصف تفسير قتادة، وقال الحسن. وقوله : « ... قدر فهدى⁸ » يعنى يبين له سبيل الهدى وسبيل الصلاة. وفى الم تنزيل السجدة : « اولم يهد⁹ » يعنى اولم يبين لهم ونحوه كثير .

1 Bakara sûresi, 5.

2 Lokman sûresi, 5.

3 Fussilet sûresi, 17.

4 İnsan sûresi, 3.

5 Beled sûresi, 10.

6 'Arâf sûresi, 100.

7 Taha sûresi, 128.

8 el-A'la sûresi, 3.

9 Secde sûresi, 26.

الوجه الثاني: هدى: يعنى دين الاسلام و ذلك قوله فى الحج: «انك لعلى هدى مستقيم¹» يعنى انك على دين مستقيم حق و هو الاسلام. مثلها فى البقرة: «قل إن هدى الله هو الهدى²» يعنى دين الله يعنى الاسلام هو الدين و هو الحق. و فى الانعام: «قل إن هدى الله هو الهدى³» يعنى دين الله هو الدين. و قال فى آل عمران: «قل إن الهدى هدى الله⁴» يعنى إن الدين دين الله و هو الاسلام و هو الحق و نحوه كثير.

الوجه الثالث: هدى: يعنى لإيمان. و ذلك قوله فى سورة مريم: «و يزيد الله الذين اهتدوا⁵» هنا يعنى يزيدهم ايماناً. و كقوله فى الكهف: «... و زدناهم هدى⁶» يعنى ايماناً. و فى سبأ: «انحن صدقناكم عن الهدى⁷» يعنى عن الإيمان. و قال فى الزخرف: «... إننا لمهتدون⁸» يعنى إننا لمؤمنون و هو تفسير مجاهد و نحوه كثير.

الوجه الرابع: هدى: يعنى دعاء و ذلك قوله فى الرعد: «ولكل قوم هاد⁹» يعنى داع يعنى يلى و هو تفسير قتادة. و فى حم عسق: «... و إنك لتهدى¹⁰» يعنى لتدعوا. و فى الانبياء: «و جعلناهم أئمة يهدون¹¹» يعنى يدعون بأمرنا و قال فى الم سجدة: «... أئمة يهدون بأمرنا¹²» و مثله كثير. و قال فى سبحان: «إن هذا القرآن يهدى¹³» يعنى يدعوا للتي هي أقوم. و قال فى الاحقاف: «مصدقاً لما بين يديه يهدى¹⁴» يعنى يدعوا الى الحق. و قال فى قل أوحى: «يهدى ال الرشد¹⁵» يعنى يدعوا. و قال فى الصفات: «فأهدوهم¹⁶» يعنى فادعوهم ال صراط الجحيم. و قال فى الاعراف: «و من قوم موسى أمة يهدون¹⁷» يعنى يدعون بالحق و به يعدلون.

الوجه الخامس: هدى: يعنى معرفة. و ذلك قوله فى النحل: «و بالانجم هم يهتدون¹⁸» يعنى يعرفون الطرق. و فى النمل: «... ننظر آهتدى¹⁹» أتعرفوا تفسير مجاهد ام تكون من الذين لا يهتدون يعنى ام تكون من الذين لا يعرفون. و فى الانبياء: «... فجاجاً سبلاً لعلهم يهتدون²⁰» يعنى لعلهم يعرفون الطرق تفسير قتادة. و قال فى الزخرف: «سبلاً لعلكم تهتدون²¹» لكى (...). الطريق لعلكم يعرفون. و فى طه: «ثم اهتدى²²» ثم عرف الثواب.

- 1 Hac sûresi, 67.
- 2 Bakara sûresi, 120.
- 3 En'am sûresi, 71.
- 4 Âli 'imran sûresi, 73.
- 5 Meryem sûresi, 76.
- 6 Kehf sûresi, 13.
- 7 Sebe sûresi, 32.
- 8 Zuhuf sûresi, 49.
- 9 Ra'd Sûresi, 7.
- 10 Şura sûresi, 52.
- 11 Enbiya sûresi, 73.
- 12 Secde sûresi, 24.
- 13 İsrâ sûresi, 6.
- 14 Ahkaf sûresi, 30.
- 15 Cin sûresi, 2.
- 16 Saffat sûresi, 23.
- 17 Araf sûresi, 159.
- 18 Nahl sûresi, 16.
- 19 Neml sûresi, 41.
- 20 Enbiya sûresi, 31.
- 21 Zuhuf sûresi 10.
- 22 Taha sûresi, 82.

الوجه السادس : هدى: يعنى امر (...). النبي. وذلك قوله فى البقرة: «إن الذين يكتُمون ما أنزلنا من بينات والهدى¹» يعنى امر محمد انه رسول الله وقال قتادة وكتُموا الاسلام وكتُموا محمدا وهم يحدونه مكتوبا عندهم وفى الذين كفروا (... . . .) الرسول من بعد ما تبين لهم الهدى يعنى امر محمد انه نبي وانه رسول الله. وقال يحيى من بعد ما تبين لهم الايمان وقامت عليهم الحجة بالنبى والقرآن يعنى المنافقين.

الوجه السابع : هدى: يعنى رشد. وذلك قوله فى القصص: «عسى ربى ان يهدينى²» قال قتادة أن يرشدنى سواء السبيل. وفى طه: «وأجد على النار هدى³» يعنى مرشداً للطريق وقال قتادة يهدونه الطريق. وفى ص: «واهدنا الى سواء الصراط⁴» يعنى ارشدنا. وفى فاتحة الكتاب: «اهدنا الصراط⁵» يعنى ارشدنا ونحوه كثير.

الوجه الثامن : هدى: يعنى رسل وكتب. «فن تبع هداى⁶» يعنى فن تبع رسل وكتبى. وفى طه: «فاما ياأيتهنكم منى هدى⁷» مثل الاول سواء «فن اتبع هداى» يعنى رسل وكتبى فلا يضل ولا يشقى.

الوجه التاسع : هدى: يعنى القرآن. وذلك قوله فى النجم: «ولقد جاءهم من ربهم الهدى⁸» يعنى القرآن فيه بيان كل شئ. وقال فى سبحان: «وما منع الناس أن يؤمنوا إذ جاءهم الهدى⁹» يعنى القرآن وفيه بيان كل شئ. وفى يوسف: «وهدى¹⁰» ورحمة¹⁰ يعنى القرآن. وفى آل عمران مثلها فى الكهف: «وما منع الناس أن يؤمنوا إذ جاءهم الهدى¹¹» يعنى القرآن.

الوجه العاشر : هدى: يعنى التوراة. وذلك قوله فى حم المؤمنون: «ولقد اتينا موسى الهدى¹²» يعنى التوراة وفى الم سجدة: «وجعلناه هدى لبنى اسرائيل¹³» يعنى التوراة. وقال الحسن وجعلناه يعنى قد بينا هدى لبنى اسرائيل. وفى اول سبحان مثلها

الوجه الحادى عشر : هدى: يعنى التوفيق. وذلك قوله فى البقرة: «و اولئك هم المهتدون¹⁴» الى الاسترجاع والصبر يعنى هم الموفقون. وفى التغابن: «ومن يؤمن بالله يهد قلبه¹⁵» يعنى يوفق قلبه الى الاسترجاع عند المصيبة فسلم ورضى وعرف انها من الله.

1 Bakara süresi, 159.

2 kasas süresi, 22.

3 Taha süresi, 10.

4 Sâd süresi, 22.

5 Fatiha süresi, 6

6 Bakara süresi, 38.

7 Taha süresi, 123.

8 Necm süresi, 23.

9 İsrâ süresi, 94.

10 Yusûf süresi, 111.

11 Kehf süresi, 55

12 Mu'min süresi, 53.

13 Secde süresi, 23.

14 Bakara süresi, 157.

15 Tegâbun süresi, 11.

الوجه الثاني عشر: هدى: يعنى لا يهدى. وذلك قوله فى البقرة: «والله لا يهدى القوم الظالمين¹» المشركين لا يهديهم الى الحجة ولا يهديهم من الصلاة الى دينه. وفى براءة: «والله لا يهدى القوم الظالمين²» يعنى الى الحجة. وفى سورة الجمعة: «والله لا يهدى القوم الظالمين³» يعنى لا يهديهم من الضلالة الى دينه. قال هم الذين يلعنون الله بشركهم. وفى الصف مثلها ايضا ونحوه كثير.

الوجه الثالث عشر: هدى: يعنى التوحيد وذلك قوله فى القصص: «إن نتبع الهدى معك نتخطف من أرضنا⁴» يعنى التوحيد وهو الايمان. وفى الصف: «هو الذى ارسل رسوله بالهدى ودين الحق⁵» يعنى التوحيد يعنى الاسلام. ومثلها فى براءة وفى انا فتحناك: «هو الذى ارسل رسوله بالهدى⁶» يعنى التوحيد ودين الحق يعنى الاسلام.

الوجه الرابع عشر: هدى: يعنى سنة. وذلك قوله فى الزخرف: «وإنا على آثارهم مهتدون⁷» يعنى مستنون بسنتهم فى الكفر وقال مجاهد لسنتهم. وفى الأنعام يقول النبى: «فبهدىهم اقتده⁸» يعنى اسن بها.

الوجه الخامس عشر: هدى: يعنى التوبة وذلك قوله فى الأعراف: «انا هدنا اليك⁹» تفسير مجاهد وقتادة انا تبنا اليك.

الوجه السادس عشر: يهدى: يصلح وذلك قوله فى سورة يوسف: «وإن الله لا يهدى كيدا الخائنين¹⁰» يعنى لا يصلح عمل الزنا.

الوجه السابع عشر: هدى: يعنى الالهام. وذلك قوله فى طه: «الذى أعطى كل شيء خلقه ثم هدى¹¹» يعنى الهمة.....
تفسير الطعام على اربعة وجوه:

الوجه الاول: الطعام يعنى الذى يأكله الناس. وذلك قوله: «الذى أطعمهم من جوع¹²» وقال فى سورة الأنعام: «وهو يطعم ولا يطعم¹³» وقال فى سورة الاحزاب «فأذاطعمتم فانتشروا¹⁴» ونحوه كثير.

1 Bakara sûresi, 258.

2 Tevbe sûresi, 19.

3 Cuma sûresi, 5.

4 Kasas sûresi, 57.

5 Saf sûresi, 9.

6 Tevbe sûresi, 33; Feth sûresi, 28.

7 Zuhruf sûresi, 22.

8 En'am sûresi 90.

9 'Araf sûresi, 156.

10 Yusûf sûresi, 52.

11 Taha sûresi, 50.

12 Kureyş sûresi, 4.

13 En'am sûresi, 14.

14 Ahzâb sûresi, 53.

الوجه الثاني: الطعام يعني الذبايح . وذلك قوله في سورة المائدة: «وطعام الذين أوتوا الكتاب حل لكم¹» يعني ذبايحهم وطعامكم يعني وذبايحكم حل لهم.

الوجه الثالث: الطعام يعني مליح السمك وذلك قوله في سورة المائدة: «احل لكم صيد البحر و طعامه²» يعني مليح السمك منقعة لكم.

الوجه الرابع: الطعام يعني الشراب. وذلك قوله في سورة المائدة: «ليس على الذين آمنوا و عملوا الصالحات جناح فيما طعموا³» يعني شربوا من الخمر قبل ان يحرم. وكقوله في سورة البقرة: «ومن لم يطعمه⁴» يعني ومن لم يشربه فانه مني⁵.

تفسير الطاغوت على ثلاثة وجوه :

الوجه الاول: الطاغوت يعني به الشيطان وكذلك في قوله في البقرة: « فن يكفر بالطاغوت⁵ » يعني الشيطان . ونظيرها في النساء حيث تقول: « و الذين كفروا يقاتلون في سبيل الطاغوت⁶ » يعني في سبيل الشيطان . ونظيرها في المائدة حيث تقول: « وعبدالطاغوت⁷ » يعني الشيطان .

الوجه الثاني: الطاغوت يعني به الأوثان التي يعبد من دون الله وذلك قوله في النحل: «ولقد بعثنا في كل امة رسولا ان اعبدوا الله واجتنبوا الطاغوت⁸» يعني واجتنبوا الاوثان. ونظيرها في الزمر حيث تقول: «والذين اجتنبوا الطاغوت ان يعبدوها⁹» يعني والذين اجتنبوا عبادة الأوثان و انا بوا الى الله.

الوجه الثالث: الطاغوت يعني به كعب بن الأشرف اليهودي . وذلك قوله في البقرة: « و الذين كفروا اولياؤهم الطاغوت¹⁰ » يعني كعب بن الأشرف يخرجونهم من النور الى الظلمات . ومثلها في النساء حيث تقول: « الذين أوتوا نصيبا من الكتاب يؤمنون بالجبت والطاغوت¹¹ » يعني كعب بن الأشرف وقال أيضا فيها « يريدون أن يتحاكوا الى الطاغوت¹² » يعني كعب بن الأشرف .

- 1 Mâide sûresi, 5.
- 2 Mâide sûresi, 96.
- 3 Mâide sûresi, 93.
- 4 Bakara sûresi, 249.
- 5 Bakara sûresi, 256.
- 6 Nisa sûresi, 76.
- 7 Mâide sûresi, 60.
- 8 Nahl sûresi, 36.
- 9 Zümer sûresi, 17.
- 10 Bakara sûresi, 257.
- 11 Nisa sûresi, 51.
- 12 Nisa sûresi, 60.